

Marijana Krmpotić
Mario Novak

Kasnobrončanodobni grobovi iz Domašince, Donje Međimurje

Marijana Krmpotić
Hrvatski restauratorski zavod
Odjel za kopnenu arheologiju
mkrmpotic@hrz.hr

Mario Novak
Institut za antropologiju
Centar za primijenjenu bioantropologiju
mario.novak@inantro.hr

Izvorni znanstveni rad /
Original scientific paper

Primljen / Received: 25. 4. 2021.

UDK: 903.5(497.5 Domašinec)"637"

DOI: <https://doi.org/10.17018/portal.2021.1>

SAŽETAK: Probnim arheološkim istraživanjima na nalazištu Gorica u Domašincu pronađeni su ravni paljevinski grobovi iz mlađe i kasne faze kasnog brončanog doba. Prema pogrebnom ritualu i pokretnim nalazima, spomenuti grobovi pokazuju sličnosti s grobljima ruške grupe sa susjednog područja slovenskog Podravja. Bioarheološka analiza pokazala je da su u navedenim grobovima pohranjeni ostaci dvije odrasle osobe i jednog djeteta. Uz to, tafonomske karakteristike spaljenih kostiju sugeriraju da su tijela pokojnika na pogrebnoj lomači izlagana temperaturama iznad 600 °C kroz dulje vremensko razdoblje te da su nakon spaljivanja sve kosti, bez obzira na veličinu i raspored u tijelu, prikupljane i položene u grob.

KLJUČNE RIJEČI: kasno brončano doba, kultura polja sa žarama, paljevinski grobovi, ruška grupa, Međimurje, bioarheološka analiza

Probna arheološka istraživanja provedena posljednjih desetak godina na području Donjeg Međimurja otkrila su, među ostalim, ravno paljevinsko groblje iz mlađe i kasne faze kasnog brončanog, odnosno samog početka starijeg željeznog doba. Paljevinski su grobovi pronađeni na nalazištu Gorica, smještenom na rubnom dijelu današnjeg naselja Domašinec (**karta 1**).

Cijelo Donje Međimurje aluvijalna je riječna tvorevina omeđena rijekama Murom i Dravom te ispresijecana manjim vodenim tokovima. Među njima je i rječica Trnava koja teče kroz Domašinec. Za suših ljeta, Trnava

i njeni pritoci ponekad presušuju, dok su za većih kiša, prije regulacija, nastajale velike poplave. Tada je u nizini bilo velikih močvara koje su danas iščeznule.¹ U nizinskom području Donjeg Međimurja ističu se blago povišene grede na kojima je, uslijed reljefnih karakteristika prostora i plavnosti terena, smještena većina poznatih arheoloških nalazišta, kao i današnjih naselja. I naselje Domašinec prostire se upravo na dvije takve grede. Sjeverna greda proteže se u smjeru sjeverozapad – jugoistok, izdižući se za oko sedam metara iznad nekad plavne nizine uz rijeku Muru, dok se nešto niža

Karta 1. Položaj nalazišta Gorica u Domašincu (podloga: Geoportal DGU, izrada: M. Krmpotić, 2021.)
Location of the Gorica site in Domašinec (Geoportal SGA; M. Krmpotić, 2021)

1. Pogled s nalazišta prema rijeci Muri (arhiva HRZ-a, snimka: J. Maslač, 2019.)
View from the site towards the River Mura (HRZ Photo Archive, J. Maslač, 2019)

južna greda proteže u smjeru zapad – istok, a s južne ju strane omeđuje tok rječice Trnave. Arheološko nalazište Gorica smješteno je na istočnom dijelu sjeverne grede. Najvećim se dijelom prostire pod današnjim naseljem, a

neizgrađeni su ostali samo manji dijelovi na kojima se nalaze oranice i voćnjaci (sl. 1).

Na području Domašince poznato je više arheoloških nalazišta, među kojima je najpoznatija nekropola grobnih

2. Plan probnih sondi na podlozi rezultata geofizičkog istraživanja (arhiva HRZ-a, geofizičko istraživanje: Eastern Atlas GmbH & Co. KG, 2019.)

Planned test pits based on the results of geophysical research (HRZ Photo Archive, geophysical research: Eastern Atlas GmbH & Co. KG, 2019)

humaka iz starijeg željeznog doba na položaju Turčišće, Močvare-Lug. Nalazište Gorica ubicirano je tek terenskim pregledom 2013. godine, kada su ustanovljeni površinski nalazi prapovijesne i antičke keramike, kao i ostaci hipokausta.² Radi utvrđivanja karaktera i stratigrafije nalazišta, njegovih gabarita i stupnja oštećenosti, provedena su probna arheološka istraživanja 2016. i 2019. godine.³ U okviru istraživanja postavljeno je sedam sondi ukupne površine 150 m² te je provedeno geofizičko istraživanje magnetnom metodom na površini od 1,8 ha (sl. 2).⁴ Provedena istraživanja pokazala su da je riječ o višeslojnom arheološkom nalazištu. Najstariji nalazi potječu iz razdoblja eneolitika i pripadaju lasinjskoj kulturi. Premda objekti iz ovog razdoblja nisu pronađeni u probnim sondama, ostaci kulturnog sloja i spomenuti pokretni nalazi ukazuju na vjerojatno postojanje naselja. Sljedeći horizont pripada razdoblju kasnog brončanog, odnosno samom početku starijeg željeznog doba, kada se na položaju Gorica nalazilo paljevinsko groblje. Izgradnja rustične vile tijekom antike, vjerojatno u 2. ili 3. stoljeću, označila

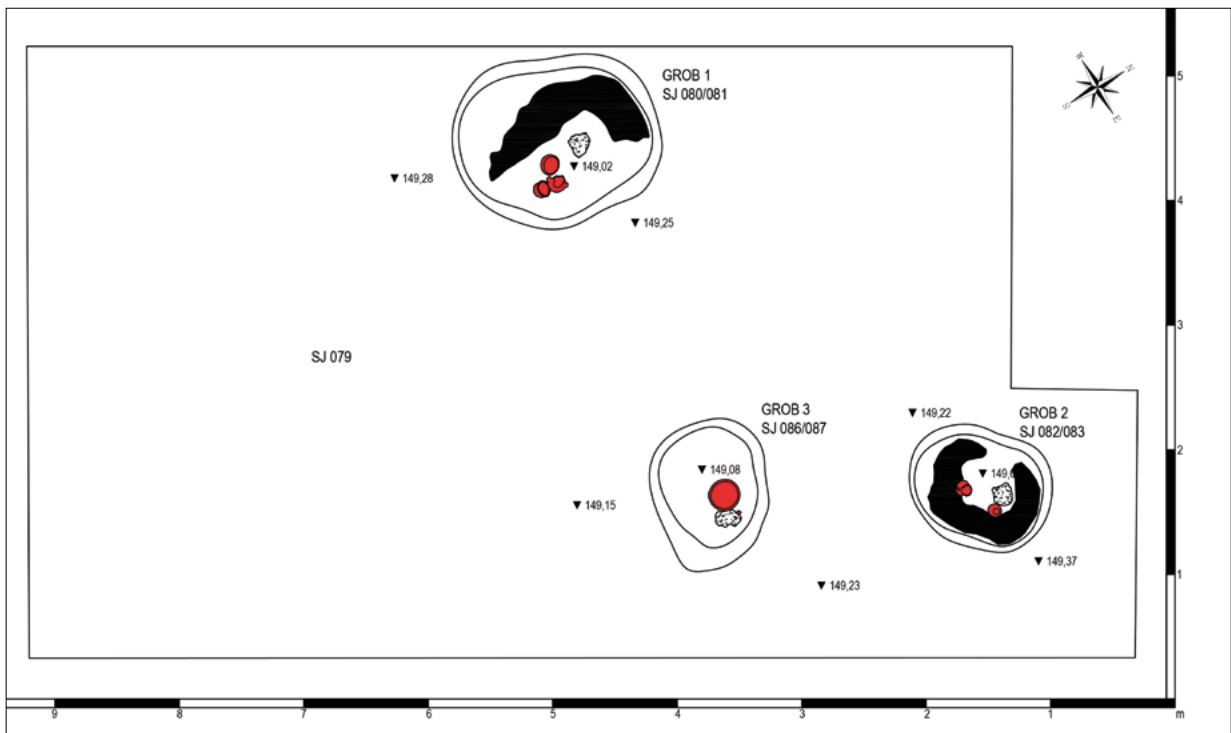
je treći horizont nalazišta. Pronađeni su ostaci stambenog objekta sa sistemom podnog grijanja te više radnih jama. Najmlađi horizont potječe iz ranog srednjeg vijeka. Ovom horizontu pripada manji broj jama datiranih na temelju tipologije pokretnih nalaza i AMS radiokarbonske analize u raspon od 10. do sredine 11. stoljeća. Ostaci vjerojatnih nadzemnih objekata nisu nađeni jer su antički i ranosrednjovjekovni slojevi nalazišta gotovo u potpunosti uništeni oranjem. Treba pretpostaviti da su i viši dijelovi ukopanih ili dijelom ukopanih objekata iz antike i srednjeg vijeka također preorani, a zatečeni ukopi nalaze se vrlo plitko pod površinom.

Paljevinski grobovi

Paljevinski su grobovi pronađeni u sondi 5, smještenoj blizu vrha grede. Istražena su svega tri groba ukopana u sloj pjeskovite sivkasto žute zemlje u kojem su ustanovljeni isključivo nalazi iz razdoblja eneolitika (SJ 079). Sva tri groba nalazila su se u sjevernom dijelu sonde, čije su dimenzije iznosile 8,9 x 5 m (sl. 3). Iznad grobova nalazio se sloj (SJ 052) u koji su bili ukopani antički objekti te u kojem su evidentirani sporadični, isključivo prapovijesni nalazi koje predstavljaju keramički ulomci lasinjske i halštatske grube keramike. Grobovi su vjerojatno bili ukopani iz ovog sloja, premda su se ocrtavali tek u nižem, eneolitičkom sloju (SJ 079). Vrh ukopa ocrtavao se na 149 m n. v., odnosno na relativnoj dubini od oko 0,75 m od današnje hodne površine.

Grob 1 (SJ 080/081) (sl. 4) nalazio se uz zapadni profil sonde. Bio je ukopan u jamu nepravilnog ovalnog tlocrta, izduženu u smjeru sjeveroistok – jugozapad. Dimenzije jame iznosile su 1,65 x 1,37 m, a sačuvana relativna dubina 30 cm. Zapunu groba (SJ 080) činila je sivkasta pjeskovita zemlja sa sitnim primjesama rasutog gara, samo za nijansu tamnija od sloja u kojeg je ukopan grob (SJ 079). Pri dnu zapune u zapadnom je dijelu groba nađena nakupina gara, debljine između 5 i 10 cm, položena u grob u obliku slova L. Dužina joj je iznosila 1,3 m, a prosječna širina 30 cm. Unutar spomenutog prosloja gara ustanovljeni su sitni amorfn komadići bronce, kao i sitni komadići spaljenih kosti, dok su veći ulomci kostiju bili prikupljeni na hrpicu položenu na dno u sredini jame. U južnom dijelu groba na istom su se nivou nalazile tri manje keramičke posude: amfora (PN 29), šalica (PN 30) i manja zdjela (PN 31) (T. 1 : 1–3, sl. 5). Posude priložene u grobu prikupljene su zajedno sa zemljanom zapunom. Flotiranjem je u zapuni amfore nađen sitni amorfn komadić bronce te moguće i polovica leće (cf. *Lens culinaris*).⁵

Spaljene su kosti pretežno bijele boje s primjesama sive na pojedinim fragmentima.⁶ Prevladavaju mali do srednje veliki fragmenti dijafiza dugih kostiju, uz svega nekoliko fragmenata kosti lubanje. Riječ je isključivo o ljudskim kostima, a radi se o mladoj odrasloj osobi (18 do 30 godina starosti) čiji spol nije bilo moguće odrediti.

3. Nacrt sonde 5 na nivou paljevinskih grobova (arhiva HRZ-a, izrada: M. Krmpotić, 2019.)
Schematic of test pit 5 at the level of cremation graves (HRZ Photo Archive, M. Krmpotić, 2019)

4. Grob 1 (arhiva HRZ-a, snimka: M. Krmpotić, 2019.)
Grave 1 (HRZ Photo Archive, M. Krmpotić, 2019)

5. Keramičke posude iz groba 1 (arhiva HRZ-a, snimka: Lj. Gamulin, 2021.)
Pottery from grave 1 (HRZ Photo Archive, Lj. Gamulin, 2021)

Nisu zabilježene patološke promjene. Težina sačuvanih kostiju iznosi 307 g.

1. Amfora bikoničnog oblika s nenaglašenim prijelazom vrata u rame (PN 29) (T. 1 : 1): faktura srednje kvalitete s primjesama sitnih kamenčića, boja smeđa do crna, površina zaglađena. Dimenzije: visina 13,3 cm, promjer oboda 9,2 cm, promjer najšireg dijela (trbuh) 17,7 cm, promjer dna 6,0 cm.
2. Šalica S-profilacije s ručkom koja spaja rame s trbuhom posude (PN 30) (T. 1 : 2): faktura srednje kvalitete s primjesama kamenčića, boja siva do smeđa, površina zaglađena. Dimenzije: visina 9,2 cm, promjer oboda 12,8 cm, promjer najšireg dijela (trbuh) 13,0 cm, promjer dna 7,8 cm.
3. Zdjela polukuglastog oblika s blago uvučenim obo-dom (PN 31) (T. 1 : 3): faktura gruba s primjesama kamenčića, boja oker do crna, površina neravna. Dimenzije: visina 8,3 cm, promjer oboda 14,7 cm, promjer najšireg dijela (rame) 15,9 cm, promjer dna 8,7 cm.
4. Sitni amorfn komadići bronce.

Grob 2 (SJ 082/083) (sl. 6) ukopan je 2,95 m sjeveroistočno od groba 1 te je bio zapunjen istom vrstom zapune, tj. sivkastom pjeskovitom zemljom s primjesama gara. Nađen je uz sam sjeverni profil sonde te je ona proširena kako bi se grob u potpunosti istražio. Jama je također bila ovalnog tlocrta izduženog u smjeru sjeveroistok – jugozapad. Dimenzije ukopa iznosile su 1,18 x 0,94 m, a sačuvan je do relativne dubine od 30 cm. Prosloj gara u ovom je

grobu bio gotovo pravokutnog tlocrta, dimenzija 0,87 x 0,68 m, s prosječnom širinom od 20 cm i visinom od 10 do 15 cm. Osim sitnih komadića spaljenih kosti, u prosloju gara evidentirani su i ulomci nagorenih brončanih predmeta (PN 36 i PN 37, T. 1 : 6, 7). Dijelovi brončanih predmeta tipološki su neodredivi radi znatne oštećenosti. S obzirom na identični presjek i materijal izrade može se pretpostaviti da je riječ o dijelovima istog predmeta. Unutar pravokutnog okvira nastalog nasipavanjem gara u južnom se dijelu groba nalazila priložena amfora (PN 27), a u sjevernom hrpica spaljenih kosti djelomično poklopljena naopako okrenutom manjom polukuglastom zdjelom (PN 28) (T. 1 : 4, 5; sl. 7). I ove su posude prikupljene zajedno sa zemljanom zapunom, no flotiranjem zapuna nisu ustanovljeni nikakvi ostaci.

Spaljene kosti su bijele i sive boje. Prevladavaju mali do srednje veliki fragmenti dijafiza kostiju lubanje i postkranija koji su ravnomjerno zastupljeni. Riječ je isključivo o ljudskim kostima, a radi se o odrasloj osobi čiji spol nije bilo moguće odrediti. Nisu zabilježene patološke promjene. Težina sačuvanih kostiju iznosi 165 g.

1. Amfora trbušastog oblika s visokim stožastim vratom (PN 27) (T. 1 : 4): srednja faktura s primjesama sitnih kamenčića i sitno drobljene keramike, boja smeđa, površina zaglađena. Dimenzije: visina 13,2 cm, promjer oboda 10,6 cm, promjer najšireg dijela (trbuh) 13,5 cm, promjer dna 6,4 cm.
2. Zdjela polukuglastog oblika s blago uvučenim obo-dom (PN 28) (T. 1 : 5): faktura srednje kvalitete s primjesama sitnih kamenčića i sitno drobljene

keramike, boja smeđa do siva, površina zaglađena. Dimenzije: visina 6,7 cm, promjer oboda 11,5 cm, promjer najšireg dijela (rame) 12,4 cm, promjer dna 5,5, cm.

3. Ulomak brončanog predmeta (PN 36) (T. 1 : 6): dužina 5,3 cm, okrugli presjek promjera 3mm.
4. Ulomak brončanog predmeta (PN 37) (T. 1 : 7): dužina 2,4 cm, okrugli presjek promjera 3 mm.

Grob 3 (SJ 086/087) (sl. 8) se nalazio 1,8 m istočno od groba 1, odnosno 1,1 m jugozapadno od groba 2. Zapuna groba bila je identična onima u preostala dva groba, kao i ovalan oblik jame. Dimenzije jame, izdužene u smjeru zapad – istok, iznosile su 1,21 x 0,94 m, a ukop je bio sačuvan do 20 cm relativne dubine. U ovom slučaju ostaci pougljenjenog drveta s lomače nisu bili stavljeni u grob. Spaljene kosti pokojnika ponovno su bile prikupljene na hrpicu na dnu jame. Sa zapadne strane kostiju bila je priložena zdjela s uvučenim kaneliranim obodom (PN 34), dok se sjeverno od njih nalazio bikonični keramički pršljen (PN 35) (T. 1 : 8, 9; sl. 9). U zapuni zdjele nisu ustanovljeni nikakvi ostaci.

Spaljene kosti pretežno su bijele boje s primjesama sive na pojedinim fragmentima. Prevladavaju mali do srednje veliki fragmenti kostiju lubanje i postkranija koji su ravnomjerno zastupljeni. Riječ je isključivo o ljudskim kostima, a radi se o starijem djetetu/adolescentu (10 do 16 godina starosti) čiji spol nije bilo moguće odrediti. Zrasla ekto-kranijalna poroznost zabilježena je na kostima lubanje.⁷ Težina sačuvanih kostiju iznosi 166 g.

1. Zdjela s uvučenim koso kaneliranim obodom i odlomljenom drškom/ručkom (PN 34) (T. 1 : 8): faktura srednje kvalitete s primjesama sitnih kamenčića i sitno drobljene keramike, boja oker do crna, površina zaglađena, unutarinja uglačana. Dimenzije: visina 7,0 cm, promjer oboda i najšireg dijela (obod) 23,8 cm, promjer dna 5,0 cm.
2. Keramički pršljen bikoničnog oblika (PN 35) (T. 1 : 9): fina faktura, boja oker do siva, površina uglačana. Dimenzije: visina 2,6 cm, širina 3,2 cm.

Pokretni nalazi iz grobova

Ulomci brončanih predmeta nađeni u grobovima 1 i 2 izuzetno su fragmentirani ili potpuno uništeni izlaganjem vatri lomače. Za razliku od metalnih dijelova opreme pokojnika koji su spaljeni zajedno s njim na lomači, keramičke posude i pršljen priloženi u grobove ne pokazuju tragove sekundarnog izlaganja visokoj temperaturi. Keramičko posude nađeno u grobovima može se tipološki svrstati u amfore, zdjele i šalice.

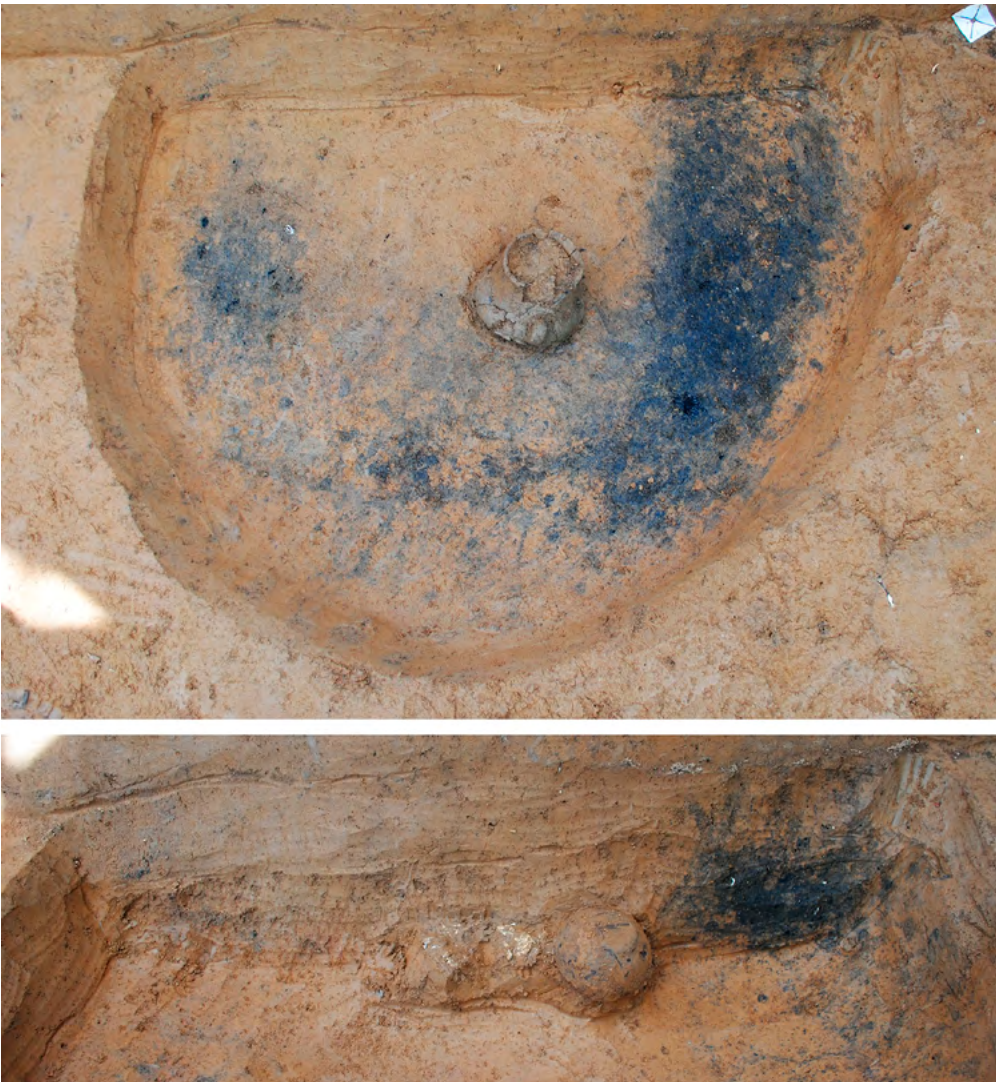
Amfore su zastupljene s dva tipa. Oba tipa imaju visok stožasti vrat i blago izvučen obod te blagi prijelaz vrata u rame, a ručke su im smještene na ramenu posude.

Međusobno se razlikuju po oblikovanju trbuha. Naime, trbuh amfore iz groba 1 (PN 29) bikonično je oblikovan (T. 1 : 1), dok je amfora iz groba 2 (PN 27) zaobljenog trbuha s najvećom širinom tijela u donjoj trećini posude (T. 1 : 4). Bliske analogije ovim primjercima nađene su na grobljima ruške grupe. Bikonično profilirane amfore s blagim prijelazom vrata u rame u tipologiji keramičkog posuda s drugog ruškog groblja označene su kao tip A3, a one zaobljenog trbuha s tekućim prijelazom vrata u rame kao tip A2.⁸ U tipologiji J. Dulara tip trbušastih amfora označen je kao A1 te na temelju nalaza s Pobrežja i Kleinkleina relativno datiran u stupnjeve Ha B2/3 i Ha C0.⁹ Međutim, u spomenuti su tip ubrojene sve trbušaste amfore, neovisno o detaljima profilacije koji razlikuju starije od mlađih varijanti. Trbušaste amfore javljaju se i u okvirima grupe Velika Gorica, tijekom obje njene faze, no u varijanti s naglašenim prijelazom vrata u rame.¹⁰

Zdjele polukuglastog oblika s blago uvučenim obodom nađene su u grobovima 1 i 2 (PN 28 i PN 31) (T. 1 : 3, 5). Ovaj jednostavan tip zdjele dugotrajan je i široko rasprostranjen tijekom kasnog brončanog i starijeg željeznog doba,¹¹ a u grobovima ruške grupe pojavljuje se od stupnja Ha B2.¹² Primjerak zdjele iz groba 3 (PN 34) (T. 1 : 8) predstavnik je tipa zdjela uvučenog, koso kaneliranog oboda. Pojava ovog tipa zdjela unutar grupa kulture polja sa žarama na južnopanonskom i peripanonskom prostoru, tumači se baierdorfsko-velatičkim utjecajima.¹³ Ovi kulturni utjecaji, koji su prodirali tijekom 12. stoljeća pr. Kr., doveli su do formiranja grupa mlađe faze kulture polja sa žarama.¹⁴ Zdjele ovog tipa također su česte i u okviru ruške grupe, gdje se javljaju tijekom svih stupnjeva Ha B.¹⁵

Šalica priložena u grobu 1 (PN 30) blage je S-profilacije, odnosno trbušastog oblika s blago izvučenim obodom te s ručkom koja spaja rame s trbuhom posude (T. 1 : 2). Na grobljima ruške grupe i općenito na širem prostoru sjeveroistočne Slovenije uobičajena je varijanta S-profiliranih šalica s ručkom koja polazi od oboda, odnosno iznad njega.¹⁶ Oblikom identične posude u literaturi se opisuju kao lonci ili lončići, premda su malih dimenzija, visine od 10-tak cm.¹⁷ Na području sjeveroistočne Slovenije javljaju se uglavnom u stupnju Ha B2/3.¹⁸ Nekoliko primjeraka ovakvih „lončića“ zabilježeno je na grobljima ruške grupe Pobrežje, Ruše i Zgornja Hajdina.¹⁹

Jedan keramički pršljen bikoničnog oblika (PN 35) pronađen je u grobu 3 (T. 1 : 9). Prilaganje pršljena u grob također je zabilježeno u grobovima ruške grupe. Dva bikonična pršljena potječu iz grobova s nalazišta Zgornja Hajdina,²⁰ a jedan s drugog ruškog groblja.²¹ Na groblju u Ormožu jedan je bikonični pršljen nađen u grobu 5, dok su u grobu 7 evidentirana tri bikonična pršljena.²² Na Pobrežju je po jedan pršljen bio priložen u 14 grobova, dok su u dva groba nađena po dva pršljena,²³ dok je na groblju Gračić pod Brinjevom gorom po jedan pršljen nađen u 14 grobova, a u jednom grobu evidentirana su

6. Grob 2 (arhiva HRZ-a, snimka: S. Stingl, 2019.)
Grave 2 (HRZ Photo Archive, Stingl, 2019)

7. Keramičke posude iz groba 2 (arhiva HRZ-a, snimka: Lj. Gamulin, 2021.)
Pottery from grave 2 (HRZ Photo Archive, Lj. Gamulin, 2021.)

dva pršljena.²⁴ Prilaganje pršljena u paljevinske grobove poznato je u kasnom brončanom dobu i van područja ruške grupe. Kao primjer može se spomenuti nalaz pršljena u grobu na nalazištu Podsmreka,²⁵ dok su na groblju daljske grupe u Sotinu evidentirana tri pršljena koja ukazuju na prilaganje vretena.²⁶

Pogrebni ritual

Premda su na groblju u Domašincu istražena samo tri groba, znakovito je da ni u jednom od njih spaljeni ostaci pokojnika nisu bili položeni u urnu. U sva tri slučaja skupniji su ostaci kostiju bili prikupljeni na hrpicu direktno na dnu rake. Također su u sva tri groba bile priložene keramičke posude: u grobu 1 amfora, zdjela i šalica, u grobu 2 amfora i zdjela, odnosno u grobu 3 zdjela i keramički pršljen. Kost i prilozi u grobovima polagani su direktno na zemlju, a u grobovima 1 i 2 bili su okruženi djelomično ili gotovo u potpunosti 10-tak cm debelim proslojem gara s lomače. Unutar ovog prosloja evidentirani su sitni komadići spaljenih kosti i ulomci spaljenih brončanih predmeta. Prosloj gara je, pogotovo u slučaju groba 2, bio gotovo pravilnog pravokutnog oblika u odnosu na tlocrtno ovalnu jamu, što ukazuje na mogućnost postojanja neke vrste konstrukcije od organskog materijala, možda drveta. Grob 3 u ovom se elementu pogrebnog rituala razlikuje od prethodna dva groba jer u njega nisu bili stavljani ostaci izgorjenog drveta s lomače. Ostaci eventualnog pokrova nad grobovima nisu ustanovljeni ni u jednom slučaju. No, treba spomenuti da su kosti u grobu 2 bile djelomično poklopljene zdjelom. Vrlo skromni ulomci brončanih predmeta nađeni u proslojima gara, ukazuju na to da su pokojnici bili spaljeni u odjeći, vjerojatno i s nakitom. Ostaci životinjskih kostiju nisu ustanovljeni, a od arheobotaničkih nalaza evidentiran je samo jedan nagoreni dio, vjerojatno dio leće u amfori u grobu 1.

U pogrebnom ritualu primijenjenom prilikom pokopa pokojnika na Gorici, primjetne su sličnosti s grobljima ruške grupe kulture polja sa žarama, rasprostranjene u slovenskom Podravju od Ruša do Ormoža te, vjerojatno, duž rijeka Savinje i Mure u središnjoj i gornjoj Štajerskoj.²⁷ Premda u okviru ove kulturne grupe prevladavaju žarni grobovi, nisu rijetkost ni grobovi bez žare. Priloge u grobovima najčešće predstavljaju keramičke posude, dok su metalni nalazi rjeđi. Nalazi iz grobova ruške grupe pokazuju da su pokojnici bili spaljivani u odjeći, zajedno s većinom nakita, a također su poneke od u grob priloženih keramičkih posuda, bile položene na ili uz lomaču. U nekim grobovima pronađene su i spaljene životinjske kosti, što znači da je na lomaču stavljano i meso životinja.²⁸ Spaljeni ostaci pokojnika mogli su biti položeni u žaru, prikupljeni u nekoliko manjih skupina, odnosno u jednu zasebnu hrpu. Pri tome su na svim grobljima zastupljeni različiti tipovi grobova.²⁹ Također su određene razlike u ritualu primijećene i među pojedinim grobljima ruške

grupe. Primjerice, na grobljima u Ormožu i Rabelčjoj vasi grobovi nisu bili prekriveni kamenim pločama niti većim oblucima, dok je u Pobrežju velik broj grobova bio prekriven manjim hrpama oblutaka, što je pak samo djelomično prisutno na Rušama II i Miklavžu. Nadalje, velike urne koje sadrže sve grobne priloge, karakteristične za nekropolu u Pobrežju, uopće se ne pojavljuju na grobljima Ruše II i Rabelčja vas.³⁰

Od istraženih groblja ruške grupe području Domašince geografski je najbliže ono iz okolice Ormoža, udaljeno oko 30 km. U Ormožu je 1974. godine istraženo 20 ravnih paljevinskih grobova, uglavnom bez pokrova. Većinu ukopa činili su žarni grobovi, međutim zabilježeni su i grobovi bez žare. Primjerice, u grobu 15 ostaci spaljenih kostiju nalazili su se u prosloju paljevine pri dnu jame, a na njih su bile položene amfora i zdjela. Unutar groba 16, koji je bio prekriven većim oblucima te zapunjen pepelom i paljevinom, na jednoj strani jame bile su položene kosti, a na drugoj zdjela. U grobu 20 na paljevinu su bile položene četiri zdjele, a ostaci spaljenih kosti i pojedinačni ulomci keramike bili su rasuti po cijeloj jami.³¹ U slovenskom Podravju, nešto dalje prema zapadu, dvije ravne paljevinske nekropole istražene su u Ptujju. Na nalazištu Hajdina većina grobova nije sadržavala urne. Spaljeni ostaci pokojnika ležali su na dnu jame, a oko njih su bile položene manje keramičke posude, najčešće po tri u grobu, u kojima su se nalazili brončani predmeti.³² Na drugom groblju ruške grupe u Ptujju, Rabelčja vas, nađeno je više žarnih grobova, no također su zabilježeni i grobovi bez žara.³³ Prekrivanje grobova na Rabelčjoj vasi nije zabilježeno, kao niti u Ormožu, što ukazuje na modificiran pogrebni ritual.³⁴

Usporede li se grobovi s Gorice s grobljima ruške grupe, prema nedostatku pokrova vidljiva je sličnost s Ormožem i Rabelčjom vasi. Pokrovi se ne spominju ni na Hajdini, međutim ovdje se radi o starim istraživanjima s početka 20. stoljeća, pa ovaj podatak treba uzeti s rezervom. Sličnosti s grobljem na Hajdini ogledaju se i u prevladavajućem broju grobova bez urni, kao i u nalazima dijelova metalnih predmeta unutar prosloja paljevine.

Ako se promotre kombinacije priloga u grobovima s Gorice, može se primijetiti da je u grobovima 1 i 2 priložena po jedna visoka posuda (amfora). Uz nju su se u grobu 1 nalazile još dvije niske posude (šalica i zdjela), a u grobu 2 jedna niska posuda (zdjela). Grob 3 sadržavao je samo jednu nisku posudu – zdjelu, uz koju je priložen i keramički pršljen. Ova situacija može se usporediti s rezultatima analize kombinacija grobnih priloga napravljene za drugu rušku nekropolu. Spomenuta je analiza pokazala da se u grobu obično nailazi na kombinaciju jedne visoke posude, poput amfore ili vrča, i niže posude.³⁵ Grobovi bez žara, ako su sadržavali priloge, uglavnom su imali po dvije priložene posude. Visoku posudu mogao je predstavljati vrč ili amfora, uz koje bi najčešće bila priložena zdjela. Samo u jednom grobu (grob 8) nađene su tri posude: vrč,

8. Grob 3 (arhiva HRZ-a, snimka: S. Stingl, 2019.)
Grave 3 (HRZ Photo Archive, S. Stingl, 2019)

9. Keramička posuda i pršljen iz groba 3 (arhiva HRZ-a, snimka: Lj. Gamulin, 2021.)
Pottery and vertebra from grave 3 (HRZ Photo Archive, Lj. Gamulin, 2021)

amfora i šalica. Također je primijećeno da grobovi koji su sadržavali zdjelu, nisu bili prekriveni kamenom pločom.³⁶

Premda su na Gorici do sada istražena svega tri paljevinska groba, očito je postojanje dvije inačice pogrebnog rituala. U prvom je slučaju (grobovi 1 i 2) u grobove, uz hrpicu spaljenih kostiju, bila stavljena paljevina s ostacima brončanih predmeta te kombinacija visoke i niske posude (grob 2: amfora i zdjela), odnosno visoke i dviju niskih posuda (grob 1: amfora, zdjela i šalica). Grob 3 primjer je drugačijeg rituala: osim ostataka spaljenih kostiju prikupljenih na hrpicu, nema drugih ostataka paljevine, uz zdjelu je priložen još samo pršljen, a ostaci bronce nisu evidentirani.

Bioarheološke karakteristike

Na temelju vrlo malog uzorka (svega tri paljevinska groba) iz Domašince nije moguće donijeti neke konkretnije zaključke o postupku spaljivanja i biološkim karakteristikama (demografija, opće zdravlje, itd.) analiziranih osoba. Što se tiče čina samog spaljivanja, tafonomske karakteristike spaljenih kostiju iz Domašince (prevladavajuća bijela boja s primjesama sive, prisutnost svih koštanih elemenata, veličina fragmenata od malih do srednje velikih) sugeriraju dvije činjenice: prva je da su tijela pokojnika izlagana temperaturama iznad 600 °C,³⁷ a druga da su nakon spaljivanja i nakon što se lomača ohladila, sve kosti, bez obzira na veličinu i raspored u tijelu, prikupljane i položene u grob.³⁸ Ovdje iznesene značajke nisu karakteristične samo za nekropolu u Domašincu, već su zabilježene i na drugim kasnobrončanodobnim nalazištima u Hrvatskoj i Sloveniji, kao što su Poljana, Slatina i Zavrč.³⁹ No s druge strane, primjeri iz Slovenije kao što su Podbrežje, Ruše i Gračič pod Brinjevo goro, svjedoče da je većina pokojnika spaljivana na nižim temperaturama, tj. pretežno između 200 i 500 °C.⁴⁰ Kada je riječ o demografskim karakteristikama i općem zdravlju analiziranih individua iz Domašince, doista nemamo mnogo podataka. Radi se o dvije odrasle osobe, čiji spol se nije mogao odrediti, i jednom starijem djetetu/adolescentu, na čijim su kostima prisutne patološke promjene koje upućuju da je ova osoba preživjela jednu ili više epizoda fiziološkog stresa tijekom djetinjstva. Prisutnost ektokranijalne poroznosti na ovom kosturu možda bi se mogla dovesti u vezu s anemijom prouzročenom parazitizmom jer je močvarni okoliš, koji je bio dominantan u području oko Domašince, bio vrlo pogodan za razvoj i širenje malarije koju prenose komarci. Ovakvu su hipotezu već ranije predložili Gowland i Western,⁴¹ koji su uočili visoke učestalosti *cribra orbitalia* i ektokranijalne poroznosti u nizu anglosaksonskih nalazišta u Engleskoj, koja su bila okružena močvarama. Nekoliko primjera ektokranijalne poroznosti zabilježila je i Thomas u Podbrežju, što svjedoči o raširenosti ovog poremećaja u kasnobrončanodobnim zajednicama na tom području.⁴²

Datacija

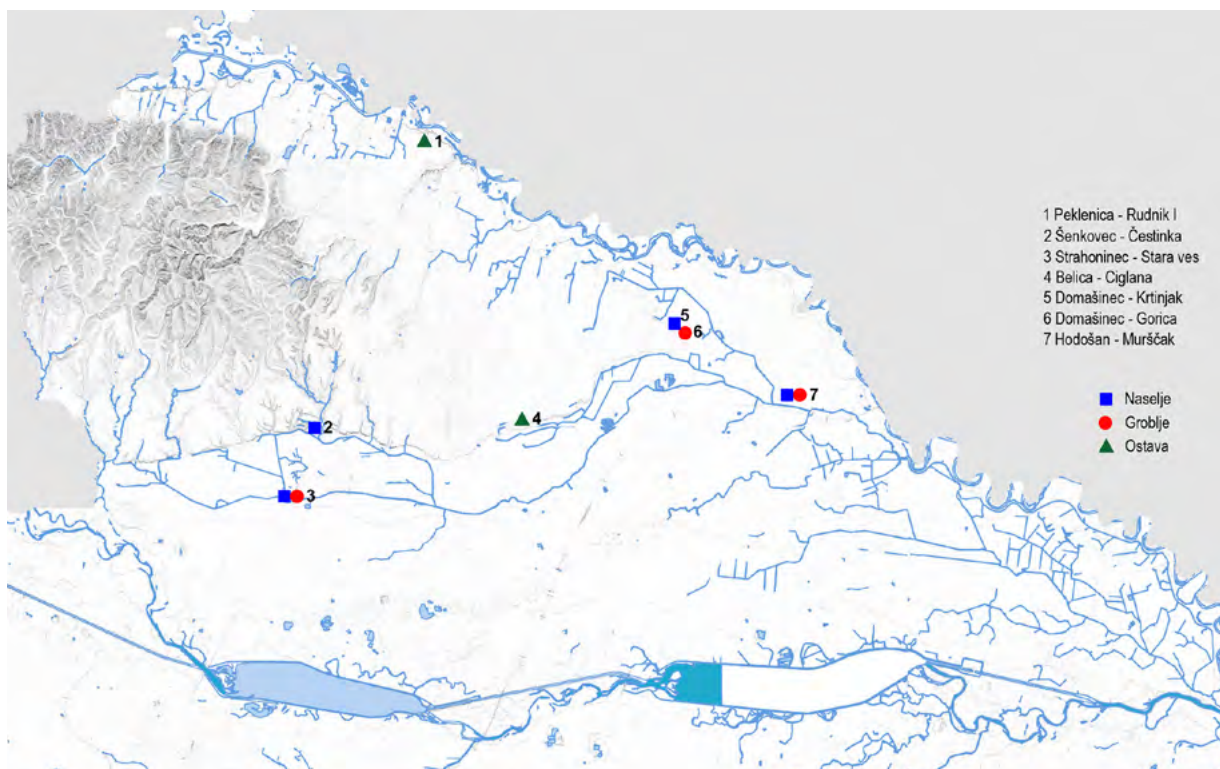
Relativnokronološko određivanje grobova moguće je provesti samo na temelju tipokronologije priloženog keramičkog posuđa, s obzirom na nedostatak očuvanih metalnih nalaza. U grobu 1 priložene su amfora bikoničnog trbuha, polukuglasta zdjela i S-profilirana šalica. Primjerak amfore ovog tipa na ruškom je groblju nađen u grobu 11 zajedno s loncem visokog stožastog vrata koji ukazuje na razdoblje prijelaza stupnja Ha B2 u Ha B3.⁴³ Šalice S-profilacije s ručkom na ramenu evidentirane su u žarnom grobu 7 na Pobrežju, zajedno s harfastom i naočalastom fibulom s tzv. osmicom u sredini te velikim bikoničnim loncem s raščlanjenim rebrom. Navedeni grob pripada mlađoj fazi nekropole u Pobrežju.⁴⁴ Polukuglaste su zdjele uobičajen i dugotrajn oblik, a u ruškoj je grupi njihova pojava potvrđena od stupnja Ha B2.⁴⁵

Blago profilirana amfora s visokim stožastim vratom i ručkama na ramenu iz groba 2 pripada tipu koji se javlja u stupnju Ha B1. Naime, amfora ovog tipa nađena je u grobu 76 na Pobrežju zajedno s iglom s lukovičastom glavom ukrašenom valovnicom. U grobu 64 na istoj nekropoli evidentirana je zajedno sa spiralnim prstenom i naočalastom fibulom.⁴⁶

Zdjele s uvučenim, koso kaneliranim obodom, poput one nađene u grobu 3, javljaju se u vrijeme prijelaza starije u mlađu fazu kulture polja sa žarama pod utjecajima iz kulturnog kruga Beirdorf-Velatice. Na grobljima ruške grupe dokazane su za čitavo vrijeme trajanja Ha B. U grobu 52 na Pobrežju, datiranom u stupanj Ha B1, zdjela ovog tipa evidentirana je zajedno s onom s rogolikom oblikovanom ručkom.⁴⁷ Daljnju upotrebu u Ha B2 stupnju dokazuje grob 112 s istog nalazišta,⁴⁸ dok nalaz iz groba 9 s Ormoža ukazuje na prilaganje ovog tipa zdjela i tijekom stupnja Ha B3.⁴⁹

Na temelju analogija s grobnim nalazima ruške grupe sa susjednog slovenskog prostora, može se zaključiti da je od tri istražena gorička groba najstariji grob 2, koji bi se mogao opredijeliti u stupanj Ha B1. Najmlađi je grob 1, koji bi relativnokronološki pripadao prijelazu stupnjeva Ha B2 u B3, odnosno fazi Ruše II i Pobrežje II po Pareu.⁵⁰ Grob 3 ne može se preciznije odrediti, već samo okvirno u Ha B.

AMS radiokarbonska analiza provedena je na uzroku ugljena iz prosloja paljevine u grobu 1.⁵¹ Dobiveni su sljedeći kalibrirani rezultati: 1 Sigma (68,3 %), 802. – 786. godine pr. Kr. (90,7 %) i 783. – 780. godine pr. Kr.; 2 Sigma (95,4 %), 809. – 771. godine pr. Kr. (100 %). Dakle, prema rezultatima provedene analize, grob 1 pripadao bi vremenu između samog kraja 9. i ranog 8. stoljeća pr. Kr., što se poklapa s najmlađim modeliranim radiokarbonskim datumima za grobove ruške grupe na području Slovenije, koji ukazuju na raspon od kraja 11. ili početka 10. stoljeća pr. Kr. do prijelaza 9. u 8. stoljeće pr. Kr.⁵² Datum

Karta 2. Nalazišta kasnog brončanog doba na području Međimurja (podloga: Geoportal DGU, izrada: M. Krmpotić, 2021.)
Late Bronze Age sites in Međimurje (Geoportal SGA; M. Krmpotić, 2021)

za paljevinski grob 1 s Gorice može se usporediti s datumima za grobove 27 i 117 u Pobrežju.⁵³

Grobovi s Gorice u kontekstu kasnog brončanog doba Međimurja

Kasno brončano doba na području Međimurja, uslijed nedovoljne istraženosti, vrlo je slabo poznato. Tek su probna arheološka istraživanja, provedena na ovom prostoru posljednjih desetak godina, omogućila stanovit uvid (**karta 2**). Kako je riječ o manjim sondiranjima, dobiveni podaci su oskudni i ograničeni.

S prostora Međimurja poznate su dvije ostave, Peklenica i Belica. Ostava Peklenica pripada horizontu ostava I. Nađena je na području Gornjeg Međimurja, a prema dostupnim podacima, vjerojatno je bila ukopana unutar naselja smještenog na povišenoj terasi uz rijeku Muru. Ova ostava, pouzdano datirana u stupanj Br D, povezuje se s jedne strane sa srednjopodunavskim, a s druge s jugoistočnoalpskim područjem.⁵⁴ Ostava iz Belice,⁵⁵ nađena u središnjem dijelu Donjeg Međimurja, oko 6,5 km jugozapadno od Domašince, datira iz nešto kasnijeg razdoblja. K. Vinski-Gasparini ovu je ostavu pripisala svojem horizontu III, relativnokronološki određenom u stupanj Ha A2.⁵⁶ P. Turk ukazuje da, premda je većina predmeta u ostavi karakteristična za prethodni horizont, neki elementi ukazuju na mlađu dataciju u Ha B, napominjući da je ovaj horizont nedvojbeno istovremen starijem stupnju groblja ruške grupe u Sloveniji.⁵⁷

Ostaci kasnobrončanodobnih naselja na području Međimurja ustanovljeni su na više lokacija, uglavnom u Donjem Međimurju, no niti jedno od njih nije sustavno istraženo, već se uglavnom radi o manjim probnim ili zaštitnim istraživanjima. Na položaju Čestinka u Šenkovcu probno je istraženo visinsko naselje iz mlađe faze kasnog brončanog doba. Pokretni nalazi s ovog naselja pokazuju velike sličnosti s materijalom sa susjednog slovenskog područja.⁵⁸ Ostaci nizinskog naselja ustanovljeni su oko 3 km južno od Čestinke, na višeslojnom nalazištu Stara ves u Strahonincu,⁵⁹ gdje su pronađene manje jame te paljevinski žarni grob.⁶⁰ Na širem području Domašince ostaci kasnobrončanodobnog i stariježeljeznodobnog naselja pronađeni su prilikom probnih istraživanja na trasi plinovoda na položaju Krtinjak (Krtinje).⁶¹ Nalazište je smješteno na istoj gredi kao i Gorica, udaljeno od nje oko 700 m, te je moguće da se radi o naselju čiji su stanovnici sahranjivani na Gorici. Ostaci naselja ustanovljeni na temelju površinskih nalaza i skromne količine pokretnih nalaza pronađenih prilikom probnih istraživanja na nalazištu Murščak kod Hodošana, pripadaju vjerojatno mlađoj fazi kulture polja sa žarama, s mogućnošću trajanja naselja do u rano starije željezno doba.⁶²

Osim ravnih paljevinskih grobova na Gorici u Domašincu, istražena su još samo dva groba iz kasnog brončanog doba. Na nalazištu Murščak kod Hodošana, smještenom oko 5 km jugoistočno od Domašince, paljevinski je grob bio ukopan u prirodni humak. Radi se o

žarnom grobu koji, prema oblikovanju i ukrasu same žare te pogrebnom ritualu, također pokazuje sličnosti s grobovima ruške grupe. Ovaj grob, prema AMS kalibriranom radiokarbonskom datumu, pripada vremenu između druge polovice 10. i druge polovice 9. stoljeća pr. Kr.⁶³ Drugi grob, također žarni, evidentiran je na nalazištu Stara ves na granici naselja Strahoninec i Nedelišće, u neposrednoj blizini kasnobrončanodobnog naselja. Uz djelomično očuvanu žaru bila je priložena S-profilirana keramička šalica, a u zapuni su nađeni i ulomci zdjele uvučenog oboda.⁶⁴

Većina kasnobrončanodobnih nalazišta s područja Međimurja, koju je moguće preciznije vremenski, odnosno kulturološki odrediti, pripada mlađoj fazi kulture polja sa žarama. Jedini izuzetak predstavlja ostava iz Peklenice, istovremena virovitičkoj grupi.⁶⁵ Premda nalaz istovremene ostave ne može biti dokaz prisutnosti ove kulturne grupe,⁶⁶ treba spomenuti da su pokretni arheološki nalazi kakvi se javljaju u virovitičkoj grupi evidentirani i na naseljima sjeveroistočne Slovenije, na Olorisu kod Donjeg Lakoša, Rabelčjoj vasi u Ptuj i Šimanu kod Gotovlja.⁶⁷ S obzirom na to da je spomenuti materijal evidentiran sve do slovenskog Prekmurja (Oloris), treba pretpostaviti pojavu sličnih nalaza i na području Međimurja. Uzevši u obzir pojavu baierdorfsko-velatičkih utjecaja na širem jugoistočnoalpskom i južnopanonskom prostoru, vjerojatno je sličan kulturni razvoj bio prisutan i na području Međimurja. Studije naseljenosti znatno bolje istraženog susjednog slovenskog prostora pokazuju da su velike promjene nastupile otprilike na prijelazu stupnja Ha A u Ha B. Tijekom stupnja Ha B1 napuštena su naselja koja su bila kontinuirano naseljena tijekom starijeg kasnobrončanodobnog razdoblja (Rogoza, Orehova vas, Brinjeva gora), a paralelno su osnovana nova naselja (Ormož, Rifnik, Grajski grič na Ptuj i dr.).⁶⁸ Razlog napuštanja naselja mogle su biti klimatske promjene, odnosno povećanje količine padalina, radi čega neki dijelovi područja više nisu osiguravali uvjete pogodne za trajno naseljavanje.⁶⁹ Ovo je također i vrijeme formiranja ruške grupe.⁷⁰ Kao rezultat ili kao dio ovih promjena, zabilježenih na susjednom slovenskom području, moguće je da je došlo do osnivanja naselja i na prostoru Međimurja, sudeći prema poznatim podacima, prvenstveno na njegovom nizinskom dijelu. Malobrojni istraženi kasnobrončanodobni grobovi iz Međimurja pripadaju mlađoj, odnosno kasnoj fazi kulture polja sa žarama, jednako kao i ostaci naselja koja je bilo moguće preciznije kronološki odrediti. Otprilike iz razdoblja spomenutih promjena, koje su pratile prijelaz drugog u prvo tisućljeće pr. Kr., vjerojatno datira i ostava iz Belice. U pogrebnom ritualu i materijalnoj kulturi mlađe faze kasnog brončanog doba Međimurja, koja je s obzirom na stanje istraženosti uglavnom ograničena na keramičko posuđe, u spomenutim se fazama kasnog brončanog doba ogleđa očita kulturna povezanost

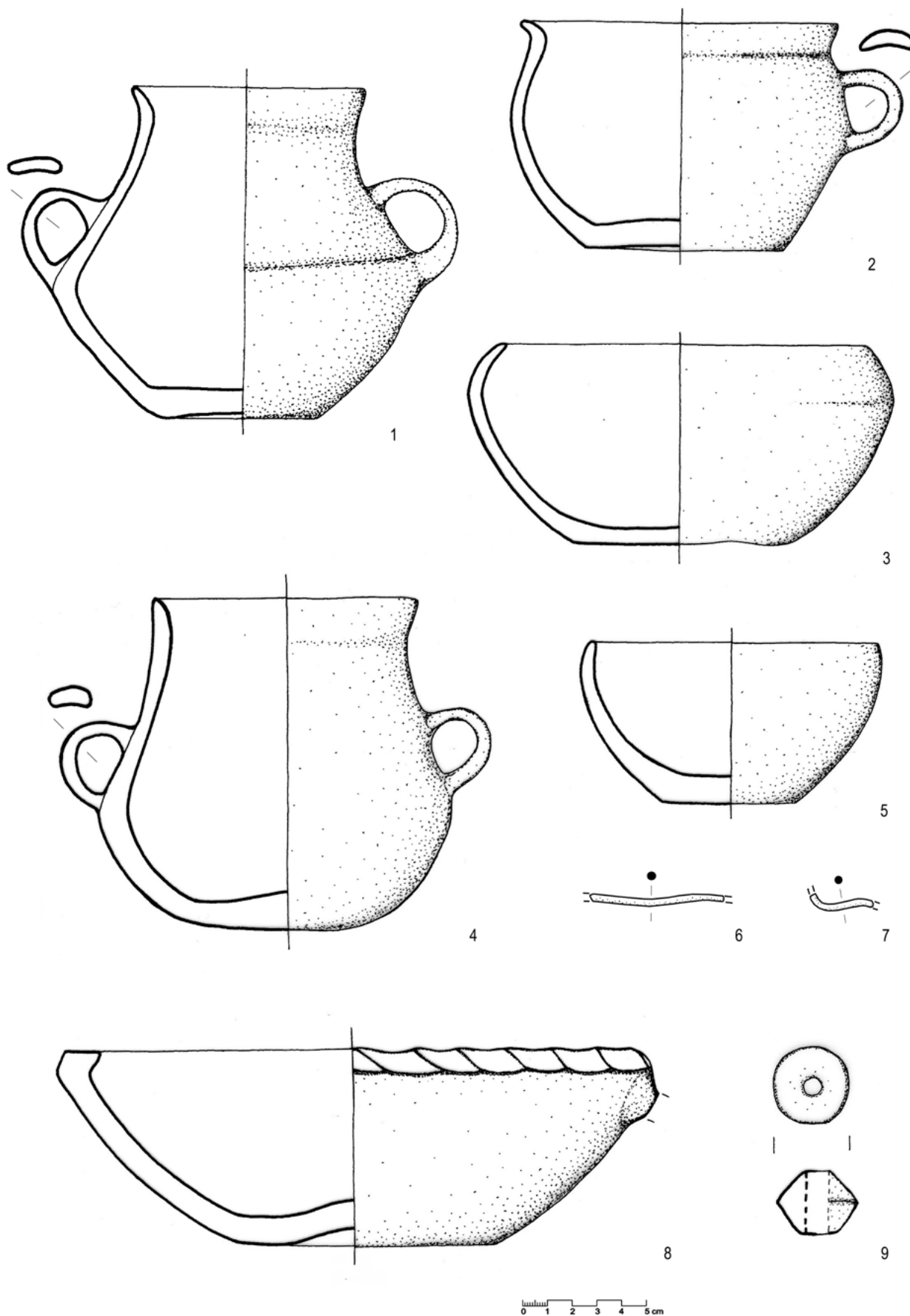
sa susjednim slovenskim prostorom rasprostranjenosti ruške grupe kulture polja sa žarama. Ova će povezanost ostati prepoznatljiva i u daljnjem razvoju početkom starijeg željeznog doba.⁷¹ Primjetno je da su sva poznata nalazišta ove faze kasnog brončanog doba smještena uz rječicu Trnavu ili uz njezine lijeve pritoke (**karta 2**). U gornjem se dijelu svog toka Trnava približava Dravi na svega oko 2 km, i to u blizini Ormoža. Stoga je moguće pretpostaviti da su kulturni utjecaji iz slovenskog Podravja stizali do Donjeg Međimurja upravo dolinom Trnave.

Zaključak

Poznavanje života tijekom kasnog brončanog doba na području Međimurja tek je u začetima. Dostupni su samo oskudni podaci, uglavnom utemeljeni na rezultatima novijih istraživanja manjeg opsega. U tom je kontekstu važan pronalazak kasnobrončanodobnog groblja na položaju Gorica u Domašincu, premda su do sada istražena svega tri groba. U sva su tri groba spaljeni ostaci pokojnika bili prikupljeni u hrpicu direktno na dnu rake, a uz njih su se nalazile priložene keramičke posude, odnosno u jednom grobu posuda i pršljen. U dva su groba ostaci kosti pokojnika i prilozi bili djelomično ili potpuno oivičeni debljim slojem gara s lomače koji je sadržavao i sitne ulomke kosti te komadiće na lomači uništenih brončanih predmeta. Analogije ovom pogrebnom ritualu mogu se pronaći na grobljima ruške grupe u Sloveniji. U grobovima ruške grupe također su evidentirani isti tipovi i slične kombinacije kao i u goričkim grobovima. Prema analogijama za u grobove priloženo keramičko posuđe grobovi s Gorice mogu se relativnokronološki odrediti u stupnjeve Ha B1, odnosno prijelaz Ha B2 u B3. Apsolutni datum dobiven za najmlađi grob, grob 1, ukazuje na njegov ukop u vrijeme kraja 9. i ranog 8. stoljeća pr. Kr., što odgovara najmlađim datumima za grobove ruške grupe na slovenskom području. Treba napomenuti da se ovaj datum također poklapa s apsolutnim datumima dobivenima za zapune objekata na naselju Gorica u Goričanu, u jednoj od kojih je pronađena željezna strelica.⁷²

Priboje li se paljevinskim grobovima iz Domašince žarni grob s Murščaka, apsolutno datiran od druge polovice 10. do druge polovice 9. stoljeća pr. Kr., te njemu otprilike istovremeni nalazi s visinskog naselja Čestinka u Šenkovcu, koji također pokazuju sličnosti s nalazima s područja sjeveroistočne Slovenije, ocrtava se kulturološka povezanost ovih prostora u mlađoj fazi kasnog brončanog i počecima starijeg željeznog doba. Ovi utjecaji iz slovenskog Podravja vjerojatno su do Donjeg Međimurja stizali dolinom rječice Trnave. Na kraju treba naglasiti da su spomenuti zaključci doneseni na temelju malog broja nalaza i manjih sondiranja na nekoliko nalazišta te da će za bolje poznavanje kasnog brončanog doba Međimurja i donošenje konačnih zaključaka biti potrebno provesti opsežnija arheološka istraživanja. ■

Tabla 1. Nalazi iz grobova: grob 1 – 1-3, grob 2 – 4-5, grob 3 – 6-7 (arhiva HRZ-a, izrada: D. Balaban, 2021.)
 Finds from the graves: grave 1, 1-3; grave 2, 4-5; grave 3, 6-7 (HRZ Photo Archive, D. Balaban, 2021)

Bilješke

1. KURTEK, 1974, 91–92.
2. Terenski pregled obavile su dr. sc. Marijana Korunek Medved iz Konzervatorskog odjela u Varaždinu i dr. sc. Marijana Krmpotić iz Hrvatskog restauratorskog zavoda.
3. Probna arheološka istraživanja proveo je Odjel za kopnenu arheologiju Službe za arheološku baštinu Hrvatskog restauratorskog zavoda (voditeljica: dr. sc. Marijana Krmpotić).
4. Geofizičko istraživanje provela je tvrtka Eastern Atlas GmbH & Co. KG, Berlin.
5. Polovica je oštećena te nije sigurno da se radi o leći. Arheobotaničke ostatke pregledala je doc. dr. sc. Sara Essert s Biološkog odsjeka Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
6. Spaljene ljudske kosti analizirane su u Laboratoriju za evolucijsku antropologiju i bioarheologiju Instituta za antropologiju u Zagrebu. Provedena je detaljna makroskopska analiza uz uporabu povećala s ciljem određivanja tafonomskih promjena koje nastaju kao posljedica spaljivanja. Tafonomske karakteristike određene su uz pomoć kriterija opisanih u SCHMIDT, SYMES, 2008; JASKULSKA, 2020. Spol i starost u trenutku smrti određeni su prema kriterijima opisanim u BUIKSTRA, UBELAKER, 1994; KLALES, 2020. Sve zabilježene patološke promjene dokumentirane su prema kriterijima koje postavili AUFDERHEIDE, RODRÍGUEZ-MARTÍN, 1998; ORTNER, 2003.
7. Porotična hiperostoza je pokazatelj subadultnoga stresa, a manifestira se kao pojava porozne kosti na vanjskom dijelu kosti svoda lubanje (identična etiologija kao i kod pojave poremećaja *cribra orbitalia* na svodovima orbita). Pojava ove patološke promjene najčešće se veže uz različite vrste anemija, parazitezam i pothranjenost u djetinjstvu (MENSFORTH et al., 1978; WALKER et al., 2009).
8. ČREŠNAR, 2006, 123, 124, 129, sl. 28.
9. DULAR, 2013, 36, 37, sl. 10.
10. VINSKI-GASPARINI, 1983, 590, T. LXXXIX: 14.
11. DULAR, 2013, 38, 40, sl. 11.
12. ČREŠNAR, 2006, 118, 125, sl. 23.
13. VINSKI-GASPARINI, 1983, 580.
14. LOŽNJAK DIZDAR, 2011, 32–33.
15. ČREŠNAR, 2006, 125–126.
16. DULAR, 2013, 42–43, sl. 12; ČREŠNAR, 2006, 120–121, sl. 26.
17. PAHIĆ, 1972, 23, T. 2: 2,3; T. T. 9: 2; DULAR, 2013, 34, 35, sl. 9.
18. DULAR, 2013, 35.
19. Pobrežje: PAHIĆ, 1972, 23, T. 2: 2,3; T. T. 9: 2; Ruše I i Zgornja Hajdina: MÜLLER-KARPE, 1959, T. 109: B2; T. 110: E3, F72; T. 115: C7; T. 117: 21.
20. STARÈ, 1950, 34, 78.
21. ČREŠNAR, 2006, 103, 116.
22. TOMANIĆ-JEVREMOV, 1988–1989, 281–284, T. 11: 4; T. 13: 6.
23. ČREŠNAR, THOMAS, 2013, 93, Fig. 11.
24. KOPRIVNIK, TERŽAN, 2021, 283, 285, 288–289, sl. 4.
25. ČREŠNAR, THOMAS, 2013, 81–82.
26. LOŽNJAK DIZDAR, 2011, 251.
27. TERŽAN, 1999, 111.
28. ČREŠNAR, THOMAS, 2013, 82.
29. TERŽAN, 1990, 56; TERŽAN, 1999, 111.
30. ČREŠNAR, THOMAS, 2013, 85.
31. TOMANIĆ-JEVREMOV, 1988–1989.
32. STARÈ, 1950.
33. STRMČNIK-GULIĆ, 1985.
34. ČREŠNAR, 2006, 152.
35. ČREŠNAR, THOMAS, 2013, 84.
36. ČREŠNAR, 2006, 150–151, sl. 38.
37. Više eksperimentalnih studija pokazalo je da su potrebne temperature od barem 645 °C kako bi kosti tijekom spaljivanja poprimile bijelu boju (npr. HOLDEN, PHAKEY, CLEMENT, 1995; WALKER et al. 2008). Slična situacija i objašnjenja ponudili su i drugi istraživači iz Hrvatske i Mađarske za brojne brončano-dobne paljevinske nekropole (npr. KISS, 2012; HAJDU et al., 2016; LOŽNJAK DIZDAR, RAJIĆ ŠIKANJIĆ, 2016; PREMUŽIĆ, 2016).
38. Sličnu situaciju zabilježili su i HAJDU et al., 2016; LOŽNJAK DIZDAR, RAJIĆ ŠIKANJIĆ, 2016; PREMUŽIĆ, 2016.
39. LOŽNJAK DIZDAR, RAJIĆ ŠIKANJIĆ, 2016; PREMUŽIĆ, 2016; NOVAK, 2021 (u tisku).
40. THOMAS, 2021.
41. GOWLAND, WESTERN, 2012.
42. THOMAS, 2021.
43. PAHIĆ, 1957, T. 5; ČREŠNAR, 2006, 146.
44. PAHIĆ, 1972, 15, T. 2.
45. ČREŠNAR, 2006, 118, 125, sl. 23.
46. PAHIĆ, 1972, 15, T. 13: 11–15; T. 15: 10–15.
47. PAHIĆ, 1972, 15, T. 11: 16, 17.
48. PAHIĆ, 1972, 15, T. 22: 9–17.
49. TOMANIĆ-JEVREMOV, 1988–1989, 292, T. 18: 4, 5; ČREŠNAR, 2006, 125.
50. PARE, 1998, 343–347.
51. AMS radiokarbonska analiza napravljena je u laboratoriju 14Chrono Centre, Queen's University Belfast.
52. ČREŠNAR, TERŽAN, 2014, 697–698, sl. 32.
53. ČREŠNAR, BONSALE, THOMAS, 2014, 216–219.
54. VINSKI-GASPARINI, 1983, 652–654, T. XCII; VIDOVIĆ, 1988–1989, 453–454 T. 1 – 3; GLOGOVIĆ, 2000, 106.
55. VIDOVIĆ, 1988–1989, 455–457, T. 4 – 13; GLOGOVIĆ, 2000, 104.
56. VINSKI-GASPARINI, 1983, 660–662.
57. TURK, 1996, 114, 121.
58. KRMPOTIĆ, 2020 (u tisku).
59. Nalazište je smješteno na granici područja naselja Nedelišće i Strahoninec te grada Čakovca. Stoga se u literaturi nailazi i na naziv lokaliteta Nedelišće – Stara ves (BEKIĆ, 2006, 203–251).
60. BEKIĆ, 2006, 208–209; KOVAČIĆ, 2007, 130–131.
61. MATIJAŠKO, 2016, 42–46.
62. KRMPOTIĆ, 2020 (u tisku).
63. KRMPOTIĆ, 2020 (u tisku).
64. BEKIĆ, 2006, 209.
65. VINSKI-GASPARINI, 1983, 654.

66. P. Turk je na temelju područja rasprostiranja virovitičke grupe i onog s kojeg potječu nalazi ostava horizonta I, zaključio da se ovi prostori međusobno ne preklapaju te da su ostave pojava koja se treba vezati uz jugoistočni alpski i predalpski prostor. *TURK*, 1996, 118.

67. TERŽAN, 1999, 100–101.

68. DULAR, 2013, 109–110.

69. ČREŠNAR, 2010, 80.

70. TERŽAN, 1999, 125.

71. KRMPOTIĆ, 2020 (u tisku).

72. KRMPOTIĆ, 2020 (u tisku).

Literatura

ARTHUR C. AUFDERHEIDE, CONRADO RODRÍGUEZ-MARTÍN, *The Cambridge encyclopedia of human paleopathology*, Cambridge, 1998.

LUKA BEKIĆ, *Zaštitna arheologija u okolici Varaždina, Arheološka istraživanja na autocesti Zagreb – Goričan i njezinim prilaznim cestama*, Zagreb, 2006.

JANE E. BUIKSTRA, DOUGLAS H. UBELAKER, *Standards for data collection from human skeletal remains*, Fayetteville, 1994.

MATIJA ČREŠNAR, Novi žarni grobovi iz Ruši in pogrebni običaji v ruški žarnogrobišni skupini, *Arheološki vestnik*, 57 (2006.), 97–162

MATIJA ČREŠNAR, New research on the Urnfield period od Eastern Slovenia, A case study of Rogoza near Maribor, *Arheološki vestnik*, 61, (2010.), 7–119

MATIJA ČREŠNAR, CLIVE BONSALE, JAYNE-LEIGH THOMAS, Pobrežje pri Mariboru / Pobrežje near Maribor, u: *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem / Absolute Dating of the Bronze and Iron Age in Slovenia*, ur. Biba Teržan i Matija Črešnar, *Katalogi in monografije*, 40, Ljubljana, 2014., 215–219

MATIJA ČREŠNAR, BIBA TERŽAN, Absolutno datiranje bronaste dobe na Slovenskem / Absolute Dating of the Bronze Age in Slovenia, u: *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem / Absolute Dating of the Bronze and Iron Age in Slovenia*, ur. Biba Teržan i Matija Črešnar, *Katalogi in monografije*, 40, Ljubljana, 2014., 661–702

MATIJA ČREŠNAR, JAYNE-LEIGH THOMAS, New data on cremation burials from North-Eastern Slovenia, u: *Brandbestattungen von der mittleren Donau bis zur Ägäis zwischen 1300 und 750 v. Chr.*, ur. Michaela Lochner i Florian Ruppenstein, *Akten des internationalen Symposiums an der Österreichischen Akademie der Wissenschaften in Wien*, 11.–12. Februar 2010, Wien, 2013., 79–97

JANEZ DULAR, *Severovzhodna Slovenija v pozni bronasti dobi / Nordostslowenien in der späten Bronzezeit*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae, 27, Ljubljana, 2013.

DUNJA GLOGOVIĆ, Novoobjavljena ostava Pustakovec i ostale prapovijesne ostave iz sjeverozapadne Hrvatske, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 17 (2000.), 103–111

REBECCA L. GOWLAND, GAYNOR WESTERN, Morbidity in the marshes: using spatial epidemiology to investigate skeletal evidence for malaria in Anglo-Saxon England (AD 410–1050), *American Journal of Physical Anthropology*, 147 (2012.), 301–311

TAMÁS HAJDU, ALEXANDRA GYÖRGY-TORONYI, ILDIKÓ PAP, WILFRIED ROSENDAHL, GÉZA SZABÓ, The chronology and meaning of the Transdanubian encrusted pottery decoration, *Prähistorische Zeitschrift*, 91 (2016.), 353–368

JANE L. HOLDEN, PREM P. PHAKEY, JOHN G. CLEMENT, Scanning electron microscope observations of heat-treated human bone, *Forensic Science International*, 74 (1995.), 29–45

ELŽBIETA JASKULSKA, *Analysis of human cremains*, Varšava, 2020. VIKTÓRIA KISS, *Middle Bronze Age Encrusted Pottery in western Hungary*, Budimpešta, 2012.

ALEXANDRA R. KLALES, *Sex estimation of the human skeleton. History, methods, and emerging techniques*, San Diego, 2020.

VESNA KOPRIVNIK, BIBA TERŽAN, Gračič pod Brinjevo goro, II. Analiza sestavov grobnih pridatkov in družbena struktura, u: *Pohorsko Podravje pred tremi tisočletji, Tradicija in inovativnost v pozni bronasti in starejši železni dobi*, ur. Biba Teržan i Matija Črešnar, *Katalogi in monografije*, 44, Ljubljana, 2021., 279–298

BRANKA KOVAČIĆ, Stara ves, Strahoninec, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 3 (2006.), 2007., 130–131

MARIJANA KRMPOTIĆ, Kraj kasnog brončanog i početak starijeg željeznog doba u Donjem Međimurju, *Homo universalis, Zbornik Instituta za arheologiju*, 15 (2020., u tisku).

PAVAO KURTEK, Varaždinska Podravina i Međimurje, u: *Geografija SR Hrvatske*, 2, Zagreb, 1974., 88–124

DARIA LOŽNJAK DIZDAR, Funerary Practices of Late Bronze Age Communities in Continental Croatia, u: *Bronze Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin*, ur. Sandor Berecki, Rita E. Nemeth i Botond Rezi, *Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș*, 8–10 October 2010, Târgu Mureș, 2011.

DARIA LOŽNJAK DIZDAR, Starija faza kulture polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj – novi izazovi, u: *Starija faza kulture polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj – novi izazovi*, ur. Marko Dizdar, Daria Ložnjak Dizdar i Sanjin Mihelić, *katalog izložbe, Osijek – Zagreb*, 2011.

DARIA LOŽNJAK DIZDAR, PETRA RAJIĆ ŠIKANJIĆ, O pogrebnim običajima u 11. st. pr. Kr. na jugu Karpatske kotline (primjer: groblje u Slatini), *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 33 (2016.), 133–153

MARTINA MATIJAŠKO, *Izješće o arheološkom istraživanju*, Sračinec, 2016.

ROBERT P. MENSFORTH, CLAUDE O. LOVEJOY, JOHN W. LALLO, GEORGE J. ARMELAGOS, The role of constitutional factors, diet, and infectious disease in the etiology of porotic hyperostosis and periosteal reactions in prehistoric infants and children, *Medical Anthropology*, 2 (1978.), 1–59

HERMANN MÜLLER-KARPE, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, Römisch-Germanische Forschungen, 22, Berlin, 1959.

MARIO NOVAK, Demography, diseases and death – bioarchaeological analysis of cremated human remains from Zavrč, u: *Zavrč: poznobronastodobno grobišče*, ur. Martina Blečić Kavur i Boris Kavur, Koper, 2021., u tisku.

DONALD J. ORTNER, *Identification of pathological conditions in human skeletal remains*, London, 2003.

STANKO PAHIČ, *Drugo žarno grobišče v Rušah*, Razprave SAZU, 4/3, Ljubljana, 1957.

STANKO PAHIČ, *Pobrežje*, Katalogi in monografije, 6, Ljubljana, 1972.

CHRISTOPHER PARE, *Beiträge zum Übergang von der Bronzezeit zur Eisenzeit in Mitteleuropa, Teil I: Grundzüge der Chronologie im Östlichen Mitteleuropa (11.-8. Jahrhundert v. Chr.)*, Jahrbuch des RGZM, Mainz, 1998.

ZRINKA PREMUŽIĆ, *Antropološka perspektiva pogrebnih običaja početka kasnoga brončanoga doba u sjevernoj Hrvatskoj*, Zagreb, 2009.

CHRISTOPHER W. SCHMIDT, STEVEN A. SYMES, *The analysis of burned human remains*, London, 2008.

FRANCE STARĚ, Ilirsko grobišče na Zgornji Hajdini pri Ptuj, *Arheološki vestnik*, 1./1–2 (1950.), 31–86

MIRA STRMČNIK-GULIČ, Raziskovanje prazgodovinskih obdobj v Ptuj, *Ptujski zbornik*, 5 (1985.), 377–386

BIBA TERŽAN, *Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem / The Early Iron Age in Slovenian Styria*, Catalogi et monographiae, 25, Ljubljana, 1990.

BIBA TERŽAN, An Outline of the Urnfield Culture Period in Slovenia, *Arheološki vestnik*, 50 (1999.), 97–143

JAYNE-LEIGH THOMAS, Antropološka analiza sežganih človeških ostankov z najdišč Pohorskega Podravja in Prekmurja, u: *Pohorsko Podravje pred tremi tisočletji, Tradicija in inovativnost v pozni bronasti in starejši železni dobi*, ur. Biba Teržan i Matija Črešnar, Katalogi in monografije, 44, Ljubljana, 2021., 493–524

MARJANA TOMANIČ-JEVREMOV, Žarno grobišče v Ormožu, *Arheološki vestnik*, 39–40, (1988. – 1989.), 277–322

PETER TURK, Datacija poznobronastodobnih depojev / The Dating of Late Bronze Age Hoards, u: *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem / Hoards and Individual Metal Finds from Eneolithic and Bronze Age in Slovenia*, ur. Biba Teržan, Katalogi in monografije, 16, Ljubljana, 1996., 89–124.

JOSIP VIDOVIČ, Bronačno doba Međimurja, *Arheološki vestnik*, 39–40 (1988.–1989.), 453–475

KSENIJA VINSKI GASPARINI, Kultura polja sa žarama, u: *Praistorija jugoslovenskih zemalja*, IV, ur. Alojz Benac, Sarajevo, 1983., 547–668.

PHILLIP L. WALKER, KEVIN W.P. MILLER, REBECCA RICHMAN, Time, temperature, and oxygen availability: an experimental study of the effects of environmental conditions on the colour and organic content of cremated bone, u: *The analysis of burned human remains*, ur. Christopher W. Schmidt i Steven A. Symes, London, 2008., 129–135

PHILLIP L. WALKER, RHONDA R. BATHURST, REBECCA RICHMAN, THOR GJERDRUM, VALERIE A. ANDRUSHKO, The causes of porotic hyperostosis and cribra orbitalia: a reappraisal of the iron-deficiency anemia hypothesis, *American Journal of Physical Anthropology*, 139 (2009.), 109–125

Summary

Marijana Krmpotić, Mario Novak

LATE BRONZE AGE GRAVES IN DOMAŠINEC, DONJE MEĐIMURJE

A flat cremation cemetery of the early and late phases of the Late Bronze Age has been found at the multi-layered Gorica site, near Domašinec, during archaeological excavations in Donje Međimurje. Three graves were excavated at the top of the ridge on which the Gorica site lies. Cremated remains in all three graves were in a pile at the bottom of the pits and ceramic vessels were put next to them. There was an amphora, a bowl and a cup in grave 1, an amphora and a bowl in grave 2, and a bowl and a vertebra in grave 3. The bones and grave goods were laid directly on the ground, and, in graves 1 and 2, they were partially or completely surrounded by a thicker layer of soot from the pyre. Small pieces of burned bones and fragments of burned bronze objects were also found in this layer. This is where grave 3 differs from the previous two graves, as no remains of burnt wood from the pyre were placed in the pit. The remains of possible covers over the graves have not been established in any of the graves, but the bones in grave 2 were partially covered with a bowl. Very small fragments of bronze objects

found in the soot indicate that the deceased were burned in their clothes, probably with jewellery. Remains of animal bones have not been discovered in the graves. Regarding archaeobotanical finds, only one burnt piece of a lentil (probably) has been found, in an amphora in grave 1. Pottery placed in the graves shows no traces of secondary exposure to high temperatures, and it can be assumed that it was not placed on or next to the pyre. The funeral ritual and typological characteristics of the pottery indicate a cultural connection with the neighbouring area in Slovenia, where the Ruše group of the Urnfield culture was widespread. On the basis of typochronology of the pottery, and relative chronology, the graves can be dated to the Ha B period. Grave 2, dated to the Ha B1 period, is the oldest, and grave 1, dated between Ha B2 and B3, is the youngest. The AMS calibrated radiocarbon date for the coal sample from grave 1 places it in the late 9th or early 8th century BC.

Based on the very small sample from Domašinec, it is not possible to draw any more conclusions about the

funeral ritual (cremation) and biological characteristics (demography, general health, etc.) of the deceased. Bioarchaeological analysis has determined that the remains from the graves belong to two adults and one child. Taphonomic characteristics of the burned bones suggest that the bodies of the deceased were exposed to temperatures above 600 °C for a long period of time. Afterwards, all the bones were collected and placed in the graves, regardless of size or location in the body. Pathological changes noted on the child's skull indicate that this person survived one or more episodes of physiological stress during childhood.

The Late Bronze Age in Međimurje is not well known, and the discovery of a flat cremation cemetery in Domašinec is an important find, even though only three graves have been excavated so far. If we add the

previously-excavated cremation grave at Murščak, near Hodošan, (absolutely dated from the second half of the 10th to the second half of the 9th century BC) and the finds from the Čestinka hilltop settlement in Šenkovec, of approximately the same period, which also show similarities with finds from north-eastern Slovenia, an outline of a cultural connection between these areas during the Late Bronze Age and Early Iron Age appears. Considering that all the known sites from the early and late phases of the Late Bronze Age are located along the River Trnava or its left tributaries, we can assume that influences from the Slovenian Podravje came through the Trnava valley.

KEYWORDS: Late Bronze Age, Urnfield culture, cremation burials, Ruše group, Međimurje, bioarchaeological analysis

